

FILEP TAMÁS GUSZTÁV*

„... mintha egy idegennel történe minden”

Tóth Károly Antal – Tóth Ilona:

Egy szamizdat az életünkben. Az Ellenpontok.

Kolozsvár: Kriterion Könyvkiadó, 2017. 490 oldal

Három évtized után három éve töltöttem először több napot Nagyváradon. A Szent László teret már átépítették, de a görögkatolikus püspöki palota még nem égett le, a Bémer tér ott volt a helyén a színházzal, talán első „erdélyi”, illetve partiumi élménnyel az 1970-es évek legelejéről; a város központi térségei rendezettek, minden arányos, gondozott, tiszta – csak éppen semmi sem emlékeztetett semmire. A főutcán, a tereken, a két teret összekötő hídon már az 1989 után született generáció tagjai rajzanak, akik nagyapáiktól, esetleg a történelemkönyvből tudhatnak valamit a Ceaușescu-korszak bájáról, ha egyáltalán szóba kerül. Két évvel később – ismét Váradon – a Körös utcai ház udvarán, pár lépésre attól az alagsori lakástól, amelyben 1982-ben a Tóth házaspár az Ellenpontok szerkesztőinek a romániai magyarság helyzetére vonatkozó programjavaslatát és memorandumát sokszorosította, kimondom Tóth Károly Antal nevét egy ott dolgozó óvónő előtt. Mintha feneketlen kútba ejtenék követ.

Számomra Tóth Károly Antal és Tóth Ilona könyve nem függetleníthető velük kapcsolatos élményeimtől s az élmények által fölidézett korszaktól – így attól sem: több mint harmincöt évvel ezelőtt ők is hozzájárultak ahhoz, hogy legyenek unokáknak mesélhető partizántörténeim. Például arról, hogyan lehet kommunikálni egy nyilvánvalóan megfigyelt és bizonyosan lehallgatott lakásban.

* A szerző művelődéstörténész, a TK Kisebbségkutató Intézet munkatársa. Email: Filep.TamasGusztav@tk.mta.hu

Mondjuk úgy, hogy a budapesti üzenethozó papírra írja, amit tudatnia kell, a választ viszont már a „célszemély” arcjátékából megérti, s igyekszik megtalálni azokat a hangosan kimondható szavakat, amelyekből a magnószalagra vett szöveg titkosszolgálati elemzője nem következtethet semmire.

1984 tavasza. Talán két év telt el azóta, hogy Tóthék bekapcsolódtak a szerveződő, Ellenpontok című szamizdat folyóirat munkájába, több mint ötnegyed év azóta, hogy lebuktak és a szekuritátéra vitték őket,¹ már azóta is szinte egy év, hogy a szervek közölték velük: a lap szerkesztőinek nem szerveznek pert. Sejtetően azért, mert nevük és ügyük már túl ismertté vált a nyugati sajtóból, rádiókból; Borbély Ernőt például, akire szintén 1982 novemberében csaptak le, s akinek neve kevésbé lett ismert Nyugat-Európában, később több évre bebörtönözték.² Az Ellenpontok szerkesztői kihallgatásának egy adott pillanatában András őrnagy megkérdezte Tóth Károly Antalt: „Hát nem vette észre, Tóth úr, hogy az utóbbi tizenöt évben Romániában nem volt politikai per?” Amire a kérdezett ezt válaszolta: „Akkor már éppen ideje, hogy legyen”. (Tóth Károly Antal: *Egy szamizdat az életünkben. Emlékek idézése az Ellenpontok huszonötödik évfordulóján*, 306.) Ő maga talán öt hónapig tartotta valószerűnek, hogy lesz per, és a szerkesztők börtönbe kerülnek. Végül Tóthék 1984 nyarán Magyarországra települhettek (mint ahogy előbb vagy utóbb a szamizdat több munkatársa is), ahonnan – minthogy lakást, Tóth Károly Antal „előéletének” megfelelő munkát nem sikerült szerezniük – öt év múlva Svédországba disszidáltak, ahol

¹ Az aktust az emlékezők némelyike letartóztatásként szokta emlegetni. Tóth Károly Antal ezt mindig kijavítja. Példának okáért: „Tisztáznunk kell, hogy ez csak bekísérés volt, és nem letartóztatás. Nem dugtak cellába bennünket, hanem különböző irodákban ültünk, akár éjjel is. Verni persze így is tudták, akit akartak. Általában naponta kiengedtek, majd megint berendelték, és így »szórakoztunk« a továbbiakban.” (*Emlékezés az Ellenpontokra. Bódi Sándor interjúja Tóth Károly Antallal*, 101. [Zárójelben a most tárgyalt könyv éppen idézett írásának címét és a citátum oldalszámát közlöm – F. T. G.]

² Lásd ehhez: Borbély Ernő: *Az enyedi politikai főiskola. Politikai foglyok a '80-as évek Romániájában*. Csíkszereda: Sátus Kiadó, 2013. A könyv, mely a szerző visszaemlékezését és a sorstársaival, enyedi rabokkal – többségükben románokkal – készült interjúkat tartalmazza, nemrégiben románul is megjelent: Borbély, Ernő: *Academia politică de la Aiud. Deținuți politici în România anilor '80*. Ediție îngrijită de Dalia Băthory și Andreea Cârstea; cuvânt-înainte de Szócs Géza. Iași–București: Polirom, 2019.

egy rövid kanadai kitérő után ma is élnek, noha az első évtizedekben mindent igyekeztek megtenni azért, hogy visszaköltözhesse a már demokratikus Magyarországra. Megingathatatlan magánvéleményem szerint abban, hogy ott rekedtek, döntő szerepe volt annak, hogy kényesek voltak a szellemi integritásukra, így nem volt olyan politikai erő, amelyik tőkét kovácsolhatott volna a múltjukból.

Az Ellenpontok megjelentetésének ötlete a magyarországi ellenzékkal kapcsolatot tartó Ara-Kovács Attiláé volt, szerkesztői a közvélekedés szerint rajta kívül, aki gyakorlatilag főszerkesztői szerepet töltött be, bár a lap munkájában résztvevők sehogyszem címezték magukat, és nevüket természetesen nem írták rá az illegális orgánusra, Szócs Géza és Tóth Károly Antal³ voltak. 1982-ben a lapnak nyolc száma jelent meg Erdélyben (az első „megtévesztésként” 1981 decemberére antedatálva); az utolsó tartalmazta az orgánum két legfontosabb, egymáshoz kapcsolódó dokumentumát: *Memorandum a helsinki értekezlet megállapodásainak betartását ellenőrző madridi konferencia résztvevőihöz; Az Ellenpontok szerkesztőségének programjavaslata a romániai magyarság jogfosztott helyzetének megváltoztatása érdekében*, amelyek egyben az első dokumentumai voltak egy új romániai magyar politikai-jogi nyelvzetnek. A programjavaslat tíz fő- és ötvennyolc alpontból áll. Mindkét szöveget Tóth Károly Antal fogalmazta; a programjavaslat véglegesítéséhez Szócs Géza egy közös megbeszélésen néhány elem elhagyását, két programpont összevonását és a szöveg egy új ponttal való kiegészítését javasolta; ez utóbbinak az volt a lényege, hogy magyarokat és románokat is magában foglaló nemzetközi bizottság vizsgálja meg a romániai magyar kisebbség helyzetét, amelynek döntési joga lenne a közösség sorsára vonatkozó fő kérdésekben. Az említett két pont Szócs által indítványozott összevonását-átfogalmazását e megbeszélés után Tóth Ilona végezte el, az utólagosan beiktatandó pontot pedig Tóth Károly Antal fogalmazta meg. A Memorandum megtárgyalására nem adódott alkalom, az az eredeti szövegváltozatban jelent meg. Tóth⁴ kalkulációja szerint a nyolc lapszámban 65 írás jelent meg, ezeknek cím szerint egyharmada

³ Akkor Tóth Károly néven volt közszereplő, utóbb egy darabig V. Tóth Károly néven publikált, könyvei már anyakönyvezett néven – Tóth Károly Antal – jelentek meg.

⁴ Tóth – recenzióban minden esetben Tóth Károly Antal.

újraközölt dokumentum, illetve átvétel külföldi forrásokból, kétharmada erdélyi szerzők – nagyrészt eleve ide íródott – szövege; a terjedelmet tekintve az arány: fele-fele. Az erdélyi magyar szerzők a publikációk számának sorrendjében: Ara-Kovács Attila, Keszthelyi András, Tóth Károly, Molnár János, Szöcs Géza, Mészáros István, Szilágyi Sándor, Takács Ferenc László, Tőkés László (az utóbbi négy egy-egy cikket írt, Szöcs egy cikket és egy beszámolót); az első háromtól származik az eredeti cikkek 80%-a – számukat és összterjedelmüket tekintve egyaránt. A partiumi, illetve kolozsvári (és környéki) szerzők írásainak aránya szintén 80, illetve 20% – az előbbiek „javára”. „Következésképpen az Ellenpontok nem csupán keletkezését, de tartalmát tekintve is alapvetően nagyváradi-partiumi szellemi termék.” (Tóth Károly Antal: *Az Ellenpontok rövid története*, 57.)

Az első hat számot egy Magyarországról átcsempészett, azaz romániai nyilvántartásban nem szereplő írógépen sokszorosították öt példányban, a hetediket és a nyolcadikat – az utóbbit a memorandummal és a programjavaslattal, melyek magyarországi közreműködéssel angol fordításban ki is jutottak a madridi konferencia résztvevőikhez (és a Magyar Népköztársaság Külügyminisztériuma is megkapta őket) – a lengyel, úgynevezett „rámka módszerrel” ötven-ötven példányban Tóthék sokszorosították éjszakánként az emlegetett szuterénlakásban. A lap történetéhez és az alábbiakban elmondandókhoz egyaránt fontos, hogy az Ellenpontok a romániai kommunista diktatúrának nemcsak a kisebbségellenes vonásait, hanem antidemokratikus jellegét is tárgyalta, és nem volt „románellenes”,⁵ másrészt viszont közös jogokat követelt a

⁵ Ehhez itt és most talán elég a Programjavaslat két záró bekezdését idézni: „A fentiek, melyek kétféle magyar érdekében fogalmazódtak, csak egy részmentszetét adják az ország problémáinak: a magyarságot érintőket (azokat is csak vázlatosan és hiányosan). Tisztában vagyunk azzal, hogy megoldásuk nem szakítható ki az általános érdekű kérdések hálózatából; a mi feladatunk azonban mindenekelőtt ezek megfogalmazása, hiszen ezt helyettünk meg nem fogja tenni senki. A közös ügyek nyílt felvetésében nem csupán mi, és talán nem elsősorban mi, hanem mindenekelőtt a románság lenne illetékes.

Akciókat mégsem tartjuk elhamarkodottnak. Hiszen valahol benn is meg kellene végre bontani a hallgatás falát, valamint a jogtalanságnak és önkénynek azt a mozdulatlan és mozdíthatatlannak tűnő tömbjét, mely Románia minden lakójára (a haszonélvezőket kivéve) lázalomként nehezedik, és amelynek köszönhető végső soron az ország minden szempontból katasztrofális mai állapota. E vonatkozásban

kisebbségek számára, mert az egyéni jogok „nem biztosítják egy kisebbség megmaradását, ehhez közösségi jogok megfogalmazására és érvényesítésére van szükség” (*Lelkünk megküzdött szabadsága... Spaller Árpád beszélget Tóth Károly Antallal annak hetvenedik születésnapja és az Ellenpontok megjelenésének harmincadik évfordulója alkalmából*, 120). Nyilvánvaló, hogy a szerkesztők nem az első számok pár kölcsönadható példányától remélték munkájuk hatását, sőt, ebben a vonatkozásban az utolsó számok ötven-ötven példánya is csak korlátozott sikerrel kecsegtethetett. A döntő az volt, hogy a dokumentumok eljuthattak a nyugati sajtóhoz, a Szabad Európa Rádióban, amely már az első számokkal is foglalkozott, többször elhangzott a 8. számban lévő két szöveg, s így azok Közép-Európában ismertté válhattak.

1982. október 30-án a szerkesztők – Ara-Kovács ellenjavaslata dacára – a lap megszüntetése mellett döntöttek,⁶ utána eltüntették a bizonyítékokat. Korábban Ara-Kovács, Tóth és Szócs megegyeztek abban, hogy ha a belügy azonosítja őket, a nyolc szám összes közleményének szerzőségét magukra vállalják. Ennek ellenére, már azután, hogy a szekuritáté – 1982. november 7-én – „bekísérte” őket, Ara-Kovács még összeállította a 9. számot, amit már Magyarországon sokszorosítottak, s ebben jelezte, hogy egy tervezett, 10. számban a rendőri akcióról is be fognak számolni, illetve közlik annak „dokumentumait”. Erre már nem került sor, viszont a munka megszüntetésének a lebukás előtti közös elhatározása ellenére Tóth Károly Antal 1983 telén Ara-Kovács buzdítására még jegyzeteket készített egy, a román demokratákhoz intézendő felhíváshoz. A

meggyőződésünk, hogy programjavaslatunk, mely »egyesekek« számára a románok ellen irányulónak tűnhet, valójában a románság érdekeit is magában hordozza, hiszen a jogszerűség biztosítása az ő jogaikat is szükségképpen bővítené.” (*Az Ellenpontok szerkesztőségének programjavaslata a romániai magyarság jogfosztott helyzetének megváltoztatása érdekében.*) A leghamarabb elérhető lelőhely: http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf1619.pdf

⁶ „Indokként Szócs elsősorban az állambiztonság főleg Kolozsváron érzékelhető aktivizálódását említette. Ehhez hozzátettem, hogy a Memorandum és a Programjavaslat jelentőségének meghaladása nehezen megvalósítható, az erdélyi magyarságra vonatkozó hírek összeszedése pedig az állambiztonsági információs hálózat működésével ütközik. További munkánk ezért inkább csak elméleti írások megalkotásában állhatna, amelyek nemigen indokolják egy ilyen kockázat vállalását.” (Tóth Károly Antal: *Hogyan találta meg a román állambiztonság az Ellenpontokat. Az erdélyi szamizdat felderítésének dokumentált története*, 417.)

feladattal február 4-éig – amely nap reggelén a szekuritáté verte fel, majd vitte el őt feleségével együtt egy újabb kihallgatásra – nem tudott megbirkózni; talán nem bízott a sikerben. Ekkor, míg a belügyesek az udvaron várták, hogy ők felöltözzenek, e vázlatokat, újabb házkutatástól is tartva, elégette. Ez tehát hónapokkal meghurcoltatásuk után történt, amikor még nem tudták, nem szerveznek-e pert ellenük.

Az Ellenpontok Romániában az első, és szinte az egyetlen ellenzéki lap a kommunista diktatúra időszakában. Marius Cosmeanu Tóth Károly Antallal készült és eredetileg román nyelven megjelent,⁷ a kötetben magyar fordításban szereplő interjújának (*A Ceaușescu-féle Románia egyetlen szamizdatjának a történetéről. Interjú Tóth Károly Antallal*, 125–135.) már a címéből is ez derül ki, azaz a Ceaușescu-korszakban Romániában román nyelvű, román szerkesztésű szamizdat egyáltalán nem ismert. Pontosítsunk: a korszak a nyolcvanas évek elejénél még brutálisabb zárószakaszában, 1988–1989-ben megjelent még a *Kiáltó Szó* című szamizdat folyóirat Balázs Sándor kolozsvári filozófus szervezésében – és döntően kolozsvári magyar vezető értelmiségiek írásaival –, amelyet előbb szintén gépiratban terjesztettek, majd első két számának anyagát Magyarországon sokszorosították, és a példányokat onnan csempészték vissza Erdélybe, hét szám pedig Budapesten kéziratban maradt – 1989 decembere után okafogyottá vált a publikálásuk. 1982-ben vagy 1983-ban megjelent még a *Földalatti Igaz Szó*, valószínűleg Marosvásárhelyen (a 9., Budapesten sokszorosított Ellenpontok-szám átvett belőle egy dokumentumot), de ismereteink szerint egyetlen számot ért meg. Bárdi Nándor szóbeli közlése szerint Zsille Zoltán hagyatékából előkerült a Demokratikus Diák Szövetség által kiadott *Erdélyi Kisebbség* című szamizdat egyik vagy egyetlen számának egy példánya; ennek szerkesztői és megjelenési helye ismeretlenek.

⁷ A kérdések románul, a válaszok magyarul fogalmazódtak meg; ez utóbbiakat az interjú készítője fordította románra, majd egyeztette az interjúalannal.

Az Ellenpontok történetéről az első vázlatot Tóth Károly Antal írta meg,⁸ a lap anyagát később ugyanő rendezte sajtó alá.⁹ Az első könyvet Molnár János adta ki róla, a résztvevők, a környezetükhöz tartozók és mások interjúkban való megszólításával.¹⁰ A szamizdat anyaga tehát hozzáférhető, forrásaink, háttérinformációink is vannak a „vállalkozásról” – köztük akaratlanul vagy szándékosan dezinformálóak is. A most tárgyalt könyv létjogosultságát többek között az adja, amit Tóth Károly Antal már 1993-ban leírt, de amely ma is érvényes, és ezért itt is olvasható: „Az Ellenpontok története és valódi mibenléte tíz esztendő múltán is jobbára ismeretlen. A nevét emlegetik ugyan időközönként, de inkább csak ködös elképzelések, mítoszok és ellenmítoszok keringenek vele kapcsolatban. Ennek egyik, de nem elhanyagolható okát az ellentmondásos és másodlagos, gyakran aktuális ideológiai szempontokat érvényesítő nyilatkozatokban látom.” (Tóth Károly Antal: *Az Ellenpontokról – pontosan*, 246.)

Megkerülhetetlen, de (legalábbis idevágó kutatások hiányában) megválaszolhatatlan kérdés, hogy mi volt a lap történelmi szerepe. Van, aki azt gondolja, hogy az Ellenpontoknak az erdélyi magyarság vagy a román diktatúra bukásának szempontjából nem volt jelentősége – sőt, talán még nyugat-európai megítélése szempontjából sem. Van, aki szerint a Nyugat ezek után jobban odafigyelt a romániai állapotokra, s ennek esetleg lehetett hatása a végkifejletre. Beszéltem olyan erdélyi emberrel, aki azt állítja, barátaival ők maguk többszorosították azokat az Ellenpontok-számokat, amelyekhez hozzáfértek, de már a pusztá tény, hogy van ilyen szamizdat, felszabadító hatással volt rájuk. A Szabad Európa Rádióból Romániában és az Ostblock országaiban máshol is megismerhették a lap által közölt legfontosabb dokumentumokat, így a kisebbségi

⁸ Előszőr a nagyváradi Kelet-Nyugat 1991. 1–8. számában jelent meg, a szerkesztő indokolatlan beavatkozásaival. Az eredeti szöveg előszőr: *Az ellenpontok rövid története*. In Tóth Károly Antal: *Hova-tovább? Az Ellenpontok dokumentumai, esszék, tanulmányok*. Stockholm–Szombathely: Magyar Ökumenikus Önképzőkör – Savaria University Press, 1994, 15–54. A most tárgyalt kötetben: 36–58.

⁹ *Ellenpontok*. A dokumentumokat sajtó alá rendezte: Tóth Károly Antal. Csíkszereda: Pro-Print, 2000. (Múltunk könyvek); illetve <http://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=480>

¹⁰ Molnár János: *Az egyetlen. Az Ellenpontok és az ellenpontosok története*. [Magánkiadás], Szeged, 1993.

sérelmeket elsőként rendszerező Programjavaslatot – ez a lap, különösen a 8. szám bizonyította először, hogy a metaforák és szimbólumok nyelvén kívül a kisebbség problémáit politikai fogalmi nyelven is le lehet (ha nem is szabad) írni Romániában. A programjavaslatnak vannak olyan pontjai, amelyek 1989 után, a kapitalizmus megjelenésével érvényüket veszítették, és olyanok is, amelyek azóta sem tűnnek felvethetőnek. Tóth Károly Antal 2004-ben kijelentette róluk: „A mai helyzetet felmérve megállapíthatjuk, hogy közülük egyetlen egy sem valósult meg.” (*Az erdélyi magyar közéletéről – dióhéjban. Borbély Zsolt Attila interjúja Tóth Károly Antallal*, 93.)

A könyv a cím sugallata alapján akár szubjektív emlékirat is lehetne; én úgy látom, hogy az Ellenpontok eddigi lehetséges legobjektívabb történetét és utótörténetét adja, bár arról is részletesen, több közelítésben beszámol, hogy a szerzők személyes sorsát hogyan befolyásolta a folyóirat munkájában való közreműködésük. Az, hogy a könyvnek két szerzője van, már maga a mítoszok és ellenmítoszok világába visz, illetve azokat próbálja eloszlatni; egy időben szokás volt Tóth Ilonának az Ellenpontok szervezésében-szerkesztésében való részvételét kétségbe vonni, elhallgatni, letagadni, sőt kiiktatását praktikus argumentumokkal alátámasztani. A kötet egyik interjújában Tóth Károly Antal ismerteti Ara-Kovács Attila szempontjait – amelyeket ő persze nem fogadott el jogosnak: „A feleségem, Ilona szerepét az Ellenpontokban a kihallgatások során nem tártuk a román állambiztonságiak elé. Másokét sem. Megegyezés szerint hárman vállaltuk az egészet: Ara-Kovács Attila, Szöcs Géza és én. De amikor '84-ben (egy évvel Ara-Kovács után) sikerült áttelepednünk Magyarországra, már nem volt okunk arra, hogy a feleségem szerepéről ne beszéljünk. Ara-Kovács ezt hevesen ellenezte, mondván, hogy a Nyugat csak hármunkról tud, és a résztvevők listájának kiegészítése csak zavart okozhatna. Valószínűleg az ott élők tudatában: nem bírtak volna elviselni ennyi információt.” (Tóth Károly Antal: *Ki igen, és ki nem. Az ellenpontosok brassói eseményekkel kapcsolatos nyilatkozatának igaz története*, 291.) Tóth Ilona részt vett a szerkesztők több megbeszélésén, a 62 (máig azonosítatlan) romániai magyar személyiség román értelmiségiekhez intézett nyílt leveléről a lap 2. számában közreadott beszélgetésben, a szövegek sokszorosításában, szerepe volt a Programjavaslat véglegesítésében. S ami talán a legfontosabb: férje az ő hatására

vállalta a lap munkájában való részvételt. Amikor Ara-Kovács felszólította erre, Tóth gondolkodási időt kért, mondván, hogy szerinte még nem érték el a legalitásban elérhető lehetőségek maximumát, s ő még igyekszik kihasználni a létező adottságokat (például az Ady-körbeli munkájával¹¹). Maga írja viszont, hogy ekkor nem volt teljesen őszinte; elsősorban arra gondolt, hogy a kettejük közötti labilis viszonyra nem lehet komoly illegális munkát építeni. Tóth Ilona mondta ki, hogy a tervezett orgánum megvalósítása megéri a kockázatot és a személyes ellentétek félretételét – annak ellenére, hogy döntő hatást nem várt a szamizdattól: „Csak nagyon utópisztikus képzelgéseimben hihettem volna azt ‘82-ben, hogy az a rendszer humánusabbá válhat. Azt azonban igen, hogy külső-belső nyomás hatására céljaiban és eszközeiben kénytelen korlátoznia önmagát. Már ennek elérése is a szó szoros értelmében létkérdésnek tűnt akkor.” (Bódi Sándor: *Harminc év után az ellenpontokról. Az erdélyi Tóth Ilona* [interjú], 108.) A kockázat felméréséhez nem árt tudnunk, hogy amikor ugyanő a lebukás és az ügy lezárása közötti időszakban megkérdezte az egyik, meg nem nevezett erdélyi magyar filozófust, hogy per esetén a romániai magyar vezető értelmiségből ki áll majd ki mellettük, azt a választ kapta: senki.

A könyv szerkezete, fölépítése: az első, *Bevezető* című rész Molnár Jánosnak Tóth Károly Antallal az Ady-körrel készült interjút, Tóth Ilona ugyanezekre a Molnár által írásban feltett kérdésekre válaszként született írását¹² és Tóth *Az Ellenpontok rövid története* című, már említett összefoglalóját tartalmazza, a következő – *Interjúk az Ellenpontokról* – hat, más-más szerző által jegyzett, Tóthékkal folytatott konverzációt. A harmadik rész – *Budapesti beszélgetés* – a kötet tengelye, annak az 1986-os magnóra vett beszélgetésnek a betűhív szövege, amit a *négy szerkesztő*¹³ Budapesten két éjszakán át folytatott, a laptörténet és a rendőrségi akciók tisztázásának és dokumentálásának kimondott szándékával. Terjedelmében ez a könyv leghosszabb, tartalmában pedig az egyik kulcsszövege, amelyre a

¹¹ Az Ady Endre Irodalmi Kör a legjobban működő akkori romániai magyar körök egyike, kitűnő szocializációs keret; Tóth Károly Antal korábban az elnöke, ez időben – Tóth Ilonával együtt – elnökségi tagja volt. Lásd erről: *Interjúk korábbi nagyváradi életünkről. Az Ady Endre Irodalmi Kör*, 9–35.

¹² Lásd az előző jegyzetet.

¹³ Keszthelyi András is szóba jöhet még ötödik szerkesztőként, amennyiben ő volt az ötletgazdája az Ellenpontok Állítólag rovatának.

negyedik ciklus – *Visszaemlékezések* – írásai is sűrűn hivatkoznak. Ez utóbbi Tóth Károly Antal a lappal kapcsolatos írásainak – emlékezéseinek, más személyeknek a lappal kapcsolatos nyilatkozataira, írásaira adott reflexióinak – gyűjteménye. Ezek közül nem egy mások által népszerűsített, az Ellenpontokról forgalomba hozott téves vagy direkt hamis adatból született. Az ötödik részben a lapról, illetve Tóth Károly Antal 1994-es könyvéről mások által írt ismertetések, esszék kaptak helyet. A második és a harmadik részbe illesztették a szerzők Tóth Ilona egy-egy versét, amely a házaspár sorsfordulatairól született (*Variációk egy éjszakára*, 91–92., *Kísérlet pszichoanalízisre*, 235.).

Az eddig csak lapokban, esetleg könyvben, de szemelvényesen közölt anyagok kiegészítik a már ismert(ebb)eket, s ebből a folyóiratnak és programjának számos vonása érthetővé válik, s ugyanakkor némileg át is értékelődik. Fentebb idéztem, amit Tóth a mítoszok és ellenmítoszok szerepéről mond; ezeknek részben az ad tápot, hogy kizárólag azt lehet pontosan tudni, hogy ő és felesége mit élt át a lebukás után. Az említett, 1986-os budapesti beszélgetés, amely azt is hivatott lett volna tisztázni, hogy mivel mi történt 1982. november 7-étől az ügy lezárásig – s ezzel a lebukás feltételezett okára is vissza lehetett volna következtetni –, feltűnően csonka. Tóth elmondja négy napos kihallgatásának minden részletét, és megindokolja, hogy többszörös megverettetése után (a szerkesztők közül fizikailag csak őt bántalmazták – őt viszont napokon át) miért tett – eredeti döntésüknek megfelelően egyébként – beismerő vallomást. Az e négy napos veréssel járó „kiszolgáltatottság”-ra és „megalázottság”-ra melleleg talán nem is lett volna szükség, ha a szerkesztők megfogadják a memorandum és a programjavaslat magyarországi angolra fordítója, Bollobás Enikő „Tóth János genfi nemzetközi jogász sugallatára” (Tóth Károly Antal: *Az Ellenpontok színe és fonákja. Ara-Kovács Attila, a szamizdat hajdani „főszerkesztője” politikai nézeteinek és viszonyulásainak változásai*, 450.) 1982. november 1-jén tett javaslatát, hogy a Madridba eljuttatandó anyagot a szerkesztők vállalják név szerint: „Azt mondta, hogy ezt a memorandumot névvel kell vállalni, és úgy elküldeni a [sic!] Madridba, hogy a nevünk bizalmasan, bizalmas aláírás formában... egyelőre bizalmas, és később nyíltan vállalt aláírás formában... [...] ott legyen” (ahogy Szöcs Géza fogalmazott; *Budapesti beszélgetés az Ellenpontokról – 1986*, 153.). Ezt Ara-

Kovács megvétózta. Ettől függetlenül lebukásuk napján érvényben volt a szerkesztők megállapodása: ha nyomukra akadnak, vállalják, amit tettek, illetve a sajátjuknak vallják a lap összes, erdélyi magyar szerzőtől származó közleményét (csak elmulasztották elosztani maguk között, ki melyiket mondja a magáénak, a vállalat szobájában Tóth a saját írásain kívül csak azt az egyet nevezte meg a saját szövegeként, amely rajta keresztül érkezett – Takács Ferenc Lászlóét). Konspirációs szabályaik ebben elég szigorúak voltak; egy-egy cikk szerzőségét csak az ismerte, aki a szöveget szerezte, íratta; akihez befutott. Tóth egyébként meg volt győződve arról, hogy előbb-utóbb rendőrkézre kerülnek. Erről és a verés metafizikájáról írja 1999-es visszaemlékezésében:

„Maglehet, nagy kalandvágyról tettem tanúbizonyságot, amikor annak ellenére részt vállaltam az Ellenpontok készítésében, hogy meg voltam győződve: a biztonsági szervek előbb-utóbb megtalálnak bennünket. Mint tudjuk, valóban így történt. A vállalat alatt (ha csak verik, és nem szakértelemmel kínozzák az embert) a fizikai fájdalomnak nemigen van jelentősége. A kiszolgáltatottság és a megalázottság élménye az, ami nehezen elviselhető. Be kell vallanom, hogy az események folyamán kívülről is láttam magamat. Hiánytalanul átéltem az élményt, de ugyanakkor úgy is éreztem, mintha egy idegennel történe minden. Ráadásul *kíváncsi voltam közben*, hogy vajon mi újat találnak ki kihallgatóim, és vajon hogyan fogok én azokra reagálni. Ez utóbbi természetesen azért érdekelt nagyon, mert a test (a hozzá tartozó idegrendszerrel együtt) nem mindig úgy viselkedik, ahogy a lelkünk irányítaná.” (Tóth Károly Antal: *Az élet kalandja*, 261.)

Visszatérve a szerkesztők két éjszakán át tartó beszélgetését rögzítő hanganyag gépelt változatára: egyértelművé válik belőle, hogy Tóth Károly Antal és Tóth Ilona a történeteket tárgyyszerűen akarják rekonstruálni, Ara-Kovácsot és Szöcsöt pedig mintha inkább az érdekelné, hogy mit tudnak Tóthék. Magukról alig közölnek használható információt. Ara-Kovács részben emlékezetének fogyatékoságára hivatkozik, részben arra, hogy naplójában mindent pontosan leírt, de az nincs a birtokában, egy barátjával átcsempesztette a határon, az viszont nem adta vissza neki, miután ő is áttelepült Magyarországra (mert halálosan összevesztek). Szöcs Géza pedig a Kolozsvárról való eltűnését megelőző első kihallgatásáról részletesen beszél ugyan, itt azonban megáll, arra hivatkozva, hogy mindent leírt,

ami vele történt, a dokumentumot kijuttatta nyugatra, és még nem hozhatja nyilvánosságra.¹⁴ Arról tehát, hogy végleges lebukásáig mi történt vele, maradnak a mendemondák.

Azóta sem Ara-Kovács memóriája nem jött rendbe – mint látni fogjuk, inkább romlott –, sem a hivatkozott dokumentumok nem kerültek elő. Ha tudnánk, mi történt kettejükkel, nem kellene gondolatban önkéntelenül elábrándoznunk a politikai karrier szolgálatába állítható mítoszképzés mibenlétén, és arról is biztosabb ismereteink lennének, hogy hány szálon, hány városban göngyöltette föl az ügyet a szekuritáté. Ugyanis Szócs említett kihallgatására már az állambiztonságiak nagyváradi akciója előtt egy nappal sor került Kolozsváron (ő elsősorban a terjesztésben vállalt szerepet; egyik ismerőse valaki másnak továbbadta a tőle kapott Ellenpontok-számot, az pedig azonnal bevitte a dokumentumot a titkosszolgálathoz), 8-án pedig Keszthelyi András (szintén Kolozsváron) körülbelül 20 Ellenpontok-példánnyal a táskájában lefotózták és előállították. Nem beszélve arról, hogy a telefonokat is lehallgat(hat)ták, s Ara-Kovács és Keszthelyi telefonbeszélgetéseinek dekódolása nem volt túl nehéz feladat – a szerkesztők azonosítása tehát inkább csak idő kérdése volt. Ettől függetlenül a könyv lélektani és politikai krimivé váló utolsó harmadából kiderül, melyik volt a fő szál: a szekuritáté már szeptemberben megkapta és lemásolta a folyóirat két számának azokat a példányait, amelyeket Tóth Károly Antal adott kölcsön kedves barátjának, Király Ernő ügyvédnek, akiről évtizedekkel később az

¹⁴ „G [Szócs Géza]: [...] Én a teljes részletes és – hogy úgy mondjam – mindenre kiterjedő történetét annak, ami november hatodikától történt...

K [Tóth Károly Antal]: Igen...

G: ...azt leírtam, az kint van, és az... azoknak a kérésére, akik... akik nekem különböző mértékben segítségemre voltak, és akiknek a szerepe nélkül sok minden érthetetlen volna, másfelől pedig hiányos, az ő kérésükre ezt nem hozom nyilvánosságra addig, amíg olyan helyzetben nem lesznek, hogy önékik ez nem árthat. Tehát fölösleges...

K: Kintiek?

G: Nem, bentiek. Erdélyiek.

K: Igen...

G: Tehát én minden eshetőségre azzal, hogyha bármi velem történik vagy azokkal, az a szöveg ott van, jó helyen van, és ez dokumentáltan megvan, és ehhez a szöveghez csatolható. Még korábban megcsináltam, úgyhogy még jobban is emlékeztem a dolgokra.” (*Budapesti beszélgetés az Ellenpontokról – 1986, 217–218.*)

Állambiztonság Irattárának Tanulmányozására Alakult Nemzeti Bizottságtól megkapott dokumentumokból tudta meg, hogy a titkosszolgálat hivatástudattal eltelt és öntudatos informátora volt, s aki 1989 decemberében, a forradalom idején a Magyar Demokratikus Nemzeti Tanács Bihar megyei vezetőségének tagja lett, 1993-ban pedig, ahogy Molnár János könyvében olvashatjuk, az RMDSZ nagyváradi szervezetének jogi tanácsadója volt.

Ami a szekuritáté az ügyben részt vevő tagjainak módszereit illeti, mind más-más szerepet játszottak. Volt, aki megértőnek és segítőkésznek, volt, aki szadistának tűnt föl, volt, aki mindkét alakításban megpróbált maradandót nyújtani, és volt, aki csak ütött. Tény viszont, hogy nem egy szervezendő koncepciók per általuk kitalált történetét akarták vallomásba vetetni és aláíratni a „bekísértek”-kel; tényleg az érdekelte őket, ki írta, szerkesztette, sokszorosította (és kinek adta kölcsön) a lapot. Király Ernő jelentései alapján Tóthról tudták, hogy *terjesztője* az Ellenpontoknak – hogy szerkesztője és szerzője is, azt legfeljebb sejtették. A kihallgatások lélektanának kulcsa, ahogy e könyvből megérthető, hogy a faggatott bír-e annyi kombináló és helyzetfölismerő képességgel, és van-e annyi lélekjelenléte, hogy faggatói mondataiból kikövetkeztesse, mit tudhatnak biztosan; ő ugyanis nem mondhat *annál kevesebbet*, mert akkor a többit kiverik belőle. Azt sem teheti meg, hogy semmit sem mond: a látszólagos/formális együttműködés megtagadása inkább a mesék birodalmába tartozik, ez ugyanis azonos a „bűnösség” beismerésével. Tóthot, aki a vallatószobában bizonyos volt benne, hogy a többiekkel ugyanazt teszik, amit vele (s mint volt már szó róla, ebben tévedett), azzal is fenyegették, hogy szkopolamin injekciót adnak be neki, s még arról is felvilágosították, hogy ezt a Gestapo használta sikerrel. Négy nap után végül az eredeti megbeszélés értelmében vallomást tett arról, hogy a lapot hárman *szerkesztették és írták*. A köztes fázisban, amikor informátoruk jelentése alapján annyit már rábizonyítottak, hogy a lapot terjesztette, megnevezett néhány embert, akik példányokat kaptak tőle – azokat, akikről Ara-Kovács és ő már korábban, lebukásuk előtt visszahallották másoktól, hogy járt náluk a lap. Arra gondolván, hogy ha ezek a hírek hozzájuk visszajutottak, akkor a szeku is megkaphatta őket. Kérte, hogy vigyék oda abba a szobába, amelyben Ara-Kovácsot vallatták, hogy közölje szerkesztőtársával, ő már vallomást tett, ne veresse magát tovább. Ezt előbb megtagadták, később mégis megtették:

„K: [...] Akkor odavittek a szobájába, kinyitották az ajtót, Attila ott ült az ajtó mögött, én kinn voltam a folyosón [...] És akkor mondom, hogy te, Attila, ennek így nincs semmi értelme, én elmondok mindent. És akkor Attila feltett nekem egy kérdést, amin aztán... először csak Icuval ketten röhögtünk egy hétig, egy hét múlva Attilának is leesett a tantusz, hogy tényleg milyen hülyeséget kérdezett abban a pillanatban, s az kérdezte: Mindenkiről? (*derülség*)

Akkor én nyeltem egyet, és azt mondtam, hogy: igen.

Hát mit lehetett mondani, mikor ott van négy szekus melletted?” (*Budapesti beszélgetés az Ellenpontokról – 1986, 211–212.*)

Említettem, hogy a könyv negyedik részében Tóth Károly Antal az Ellenpontokról szóló, mások írásában, nyilatkozataiban található – emlékezhethiányból, önmítoszképzésből vagy tudatos dezinformációból származó – hibákat javítja ki, vagy legalábbis felhívja rájuk a figyelmet. Ő sem tévedhetetlen, ha nincs ellenbizonyítéka, párhuzamosan közli a mások és a saját verzióját. Szinte kínosan ragaszkodik ahhoz, hogy ne tegyen kategorikus kijelentéseket ott, ahol esetleg más változatnak is lehet realitása. Ha kiderül, hogy egy korábbi írásában rosszul emlékezett – vagy egyáltalán, *csak* emlékezett, és más tényszerű támpontja nincsen –, egy újabb írásban korrigálja tévedését. Bizonyára van a könyvnek olyan olvasója, aki ezeket a javításokat izgága bakafántoskodásoknak tartja. Egy bizonyos: Tóthot nem az a szándék vezeti, hogy kiérdemelje az utókor háláját azért, mert társaival együtt vásárra vitte a bőrét közösségük érdekében, és nem érdekli, ki kap utólag szobrot. Azért szeretné a mozaikkockákból kirakni az események teljes tablóját, hogy az utókor pontosan ismerhesse és mérlegelje azt, ami történt. Számos elágazást nincs terem e recenzióban érzékeltetni; az biztos: Tóth aggályosnak tartja a személyes történelem visszafelé való fölépítését. Esze ágában sincs megkérdőjelezni Ara-Kovács kiemelkedő szerepét, de azt például furcsállja, hogy a „főszerkesztő” három alkalommal és helyen mást-mást mond arról, milyen testi sérelmeket szenvedett el az 1982-es kihallgatások folyamán. Bent a szekuritáté épületében Tóth azt gondolta, „versenyben vagyunk, ki bírja tovább”. A vallatások után megtudja Ara-Kovácsról, hogy őt fizikailag egyáltalán nem bántalmazták. A kötet egyik írásában egymás mellé helyezi Ara-Kovácsnak erről közölt három különböző változatát. A Budapesti beszélgetésben még ezt mondta: „Hát én nem aludtam egy csomót. Nem vertek, de nem aludtam abszolút. Nem

mehettem ki pisilni, nem kaptam enni.” A későbbi nyilatkozatokban már pofozkodásról, haj- és szakálltépésről esik szó. (A kútfők megjelölésével: Tóth Károly Antal: *Az Ellenpontok színe és fonákja. Ara-Kovács Attila, a szamizdat hajdani „főszerkesztője” politikai nézeteinek és viszonyulásainak változásai*, 452.) Ez Tóthot, miután később kiderül, hogy a CNSAS által kiadott titkosszolgálati anyagban sok minden ott van, de Ara-Kovács 1982. novemberi vallomása hiányzik belőle, úgy látom, gyanakvóvá teszi a „főszerkesztő” igazmondását illetően. Itt még csak megmosolyogtató emberi gyengeségről van szó, néhány írásból viszont az derül ki, hogy az Ellenpontok tárgyú szövegekben ideológiai eredetű torzításokat is talált. (Lásd például: Tóth Károly Antal: *Torzítások az Ellenpontok című kötet két utószavában*, 271–288.; Uő: *Kétes kapcsolatok és téves kijelentések. Számvetés az Ellenpontokkal kapcsolatos félreértésekről, a tájékozatlanságból eredő tévhitekről és a szándékosan hamis állításokról*, 345–382.; ez utóbbi döntően a Molnár János könyvében nyilatkozók több állításával vitatkozik.) Egy-egy szemléletes példa: Szócs – aki utóbb az Orbán-kormány államtitkára volt, később Magyarország miniszterelnökének kulturális főtanácsadója – az Ellenpontok 2000-es kiadásában annak egyik okaként, hogy alig írt a lapba, azt adja meg, hogy ő már tudta (kikövetkeztethetően: a szerkesztőségi tagok közül egyedül), hogy a romániai kisebbségek kérdése nem rendezhető a kommunista világrend bukása nélkül, s ha erről írt volna, akkor egy elképzelhető „hadbíróági tárgyaláson” a szocialista világrend megdöntése is a vádpontok közé tartozott volna, márpedig nem akarta, hogy a KGB-vel is meg kelljen küzdeniük. Tóth szerint ez az ő szerepük irreális túlértékelése: „*bármít és bárhogyan írunk is, ezzel nem sodortuk volna veszélybe a kommunista világbirodalmat*. Persze adott esetben minden bizonnyal hosszabb börtönbüntetéssel és kíméletlenebb bánásmóddal számolhattunk volna.” (*Torzítások az Ellenpontok című kötet két utószavában*, 277.) Másrészt pedig az igazság az, s ezt citátumokkal is bizonyítja, hogy a lapban igenis bírálták a szocializmust is, a Szovjetuniót is. Ara-Kovács ezzel szemben ugyanott azt a látszatot igyekszik kelteni, hogy az Ellenpontok elsősorban a szocialista diktatúrát bírálta, a rezsim kisebbségellenessége másodlagos elem volt a folyóirat számára. Tóth szerint ennek az állításnak a döntő oka az, hogy a „főszerkesztő” ekkor már a Szabad Demokraták Szövetségében kapott pozíciókat – később, mint tudjuk, a Demokratikus Koalíció külügyi kabinetjének vezetője

lett, 2019 óta a DK képviselője az Európai Parlamentben –, s helyesebbnek találta, ha a lap pluralizmusának emlegetése helyett saját szemléletét tünteti föl az Ellenpontok közös szemléleteként. Azt, hogy korábban távolról sem volt ilyen intranszigenz, Tóth a lapból vett és Ara-Kovácsról származó idézetekkel bizonyítja. Nem beszélve arról, hogy a folyóirat legfontosabb publikációja, a Programjavaslat a személyi jogokon túl a kisebbség közös jogait követelte, amely összeférhetetlen volt az SZDSZ politikájával.¹⁵

Vannak más típusú hibajegyzékek is a kötetben, az egyik az ellenpontosokat végül lebuktató ügyvéd történetével kapcsolatos (Tóth Károly Antal: *Hogyan találta meg a román állambiztonság az Ellenpontokat. Az erdélyi szamizdat felderítésének dokumentált története*, 397–430.). Király Ernő a Molnár János kötete számára adott interjúban nyilván azért beszél úgy Tóthról, mint kicsit szánni való inbecilről, hogy alkati okokkal indokolja emlékezetének pontatlanságát a találkozásaik időpontját, beszélgetéseik tárgyát illetően. Valójában azért kellett olyan határozottan átírnia a történeteket, hogy ne derülhessen ki az, ami végül a titkosszolgálati anyagból napvilágra került; Bărdac Ioan fedőnéven írt jelentéseit a hivatkozott írás bőven idézi, így zárul be a kör. Egy adott pillanatban az informátor úgy érzi, hogy főnökei óvatlanul dekonspirálják. Ekkor írja nekik: „Végül is úgy tűnik, hogy ezúttal engem nem menthet meg más, csak az a – remélem – határtalan bizalom, amit ezek az emberek [ui. azok, akikről jelent – F. T. G.] irántam éreznek. Tisztelettel kérem, hogy szíveskedjenek elkerülni a hasonló helyzeteket.” (Uo., 420.)

Ki merné ezek után kijelenteni, hogy egy informátornak nem lehet önérzete?

A tények gyakran sokak számára kínosak lehetnek. Köszönet a Kriterion Könyvkiadó igazgatójának, H. Szabó Gyulának, hogy – tekintet nélkül mellékes magánszemponokra – szorgalmazta a kézirat elkészülését és megteremtette kiadásának feltételeit.

¹⁵ E cikk írása közben gondoltam rá először, hogy ha öt Ellenpontok-szerkesztővel számolunk, akkor a szerkesztőség tagjai közül hárman kerültek fontos politikai pozícióba Magyarországon: Szöcsön és Ara-Kovácson kívül Keszthelyi András is, aki Gyúresány Ferenc és Bajnai Gordon politikai főtanácsadója volt.